

Мусаев Ө.М., Тайиров М.М.

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН “КУТТУУ БИЛИМ” ЧЫГАРМАСЫ ЖАНА КЕСИП
ТАНДОО**

Мусаев О.М., Тайиров М.М.

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА “БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ” И ВЫБОР
ПРОФЕССИИ**

О.М. Musaev, M.M. Taiirov

**A CREATION OF JUSUP BALASAGUN “KUTTUU BILIM” AND CHOOSING
PROFESSION**

УДК: 338.48 (575.4)

Бул макалада улуу акын Жусуп Баласагындын мезгилиндеги мугалим, илимпоз, астролог, дарыгер, эмчи, акын деген кесиптердин ээлери жана алардын хандыктагы ээлеген орду, ролу жана кантип туура кесип тандоо керектиги жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: кесип, астролог, табыт, тарбия, акын.

В статье рассматривается о таких профессиях как профессия учителя, астролога, лекаря, целителя, поэта и как правильно определяют профессию, их место и роль в обществе во времена великого поэта и мыслителя Жусупа Баласагына.

Ключевые слова: профессия, астролог, лекарь, воспитание, певец.

This article considered such professions as a profession of a teacher, astrologer, physician, healer, poet and how to define exactly profession, their place and the role in the society during the period of the great poet and thinker Jusup Balasagun.

Key words: profession, astrologer, physician, upbringing, poet (akyn).

Күн чыгыш элдеринин улуу ойчулу, философ, даанышман акын Жусуп Баласагын “Куттуу билим” дастанында түрдүү кесип ээлерин атап, аларга кандай мамиледе болуу керектигин баяндайт [1]. Кесипке ээ болуу бул алгачкы жамааттык коомдо, тап пайда болгонго чейин эле келип чыккан коомдогу процесс. Адамзат өзүн андап түшүнө баштагандан эле эркектер аңчылык, аялдар жыйноочулук менен алек боло баштаган. Кесипке ээ болуу менен адамзат өз жашоосун, турмушун кылымдан-кылымга жакшыртып олтурган. Натыйжада эмгектин бөлүнүүсүнүн негизинде жыйноочулуктан дыйканчылык, аңчылыктан мал чарбачылык келип чыккан [2,124-125-б.]. Адамзаттын жашоосу жакшырган сайын түрдүү кесиптер пайда болуп олтурган. Коомду, мамлекетти башкаруу үчүн алмустактан бери эле даанышман, илимдүү адамдарга муктаждыктар жаралган. Байыркы Чыгыш мамлекеттери болгон Ассирия, Вавилон, Хет, Персия, Египет, Байыркы Греция, Рим ж.б. мамлекеттеринде да илимдүү адамдар падыша сарайларында чоң урмат-сыйга ээ болгон. Мамлекет башчыларынын жакын акылман кеңешчилери илимдүү, сабаттуу адамдардан тандалып алынган. Караханид хандыгы да орто кылымдагы Чыгыш мамлекет-

теринин үлгүсүндө түзүлгөн мамлекет болгондугуна байланыштуу, жогорку мамлекеттердин башкаруу системасын үлгү кылып алган. Жусуп Баласагын өз эмгегинде хан ордосундагы кесиптер менен катар эл арасындагы кеңири тараган өнөр ээлери жөнүндө маалымат берет. Чыгарманын автору башкы орунга илим-билимдүү адамдарды коёт. Даанышмандардын акыл-насааты элге, коомго туура, жарык жолду көрсөтөт, жаман менен жакшыны айра билүүгө көмөктөшөөрүн айтат:

Дагы бир адамдар бар билими мол,
Билими жалпы журтка көрсөтөт жол.
Жаман менен жакшыны билет алар,
Ак жолду ажыратып баарын табар.
Булар түркүк жолунда акыйкаттын,
Билиминен күч алат шариат чын [1,324-б.].

Окумуштуу адамдар ордо кызматкери болуу үчүн заман талабына ылайык ислам илимин, мусулман маданиятын жана шариатты жакшы өздөштүрүүгө тийиш болгон. Андан сырткары адамзаттын байыркы мезгилден берки колдонгон илим-билиминен да кабардар болуусу керек экендигин айтат. Ордо кызматкерине жетишүү үчүн башка Чыгыш мамлекеттериндеги мыйзамдарга окшош Караханид хандыгында да жаш талабалар сынак тапшырышкан. Ийгиликтүү өтүшкөндөрү ордодогу маанилүү кызматтарды ээлөө үчүн билим ала башташкан. Илим, билим алуу түбөлүктүү экендигин баса белгилеген. Ошондуктан өткөн доордобу, келечектеби илимдин салмагы тендешсиз экендиги талашсыз маселе. Акындын заманында даанышмандар илим жана тарбияны эриш-аркак алып жүрүү менен алар ардактуу устаз (мугалим) кесибин да аркалашкан. Илим изилдөө атайын мекемелерде ишке ашырылган. Ал эми Батышта мектептер монастрлардын алдында ачылып, аларда монах болуп чыгуучу балдар окушкан. Ошондой эле соборлордун алдында уюштурулган шаардык мектептер да болгон. Батыштагыдай эле Караханид доорунда да балдарга дин аалымы сабак берген. Орто кылымдагы жалпы мектептерде окуган балдарды сабакты жатка билүүгө мажбурлашкан. Ал кезде китептегинин баары керектүү акыл-насаат деп эсептешкен, ошондуктан текстти китепте кандай жазылса дал ошондой билүү керек болгон [3,168-б.].

Тарбия – адам коомунун негизги функциясы. Бүткүл адамзаттын иштеп чыккан материалдык жана рухий байлыгын улуу муундар улам кийинкилерге тарбия аркылуу берет, кийинки муундун өкүлдөрү өткөндөрдөн калган мураска тарбия процессинде ээ болушат [3,6-6]. Тарбия менен билим берүү байыртадан эле жуурулушкан багытта жүрөт. Баланы адеп-ахлакка, кесипке тарбиялоодо хандыкта диндин ролу да жогору коюлган. “Куттуу билим” дастанынын өзүнүн турушу эле башынан аягына чейин тарбия. Анда коомдогу социалдык мамилелердин бардык багыты камтылган. Жаштарга окуу, билим аркылуу гана ийгиликтерди багынтууга болоорун айтат. Балдарды окутуп, тарбиялоодо Жусуп Баласагын аалымдардын, устаздардын орду баа жеткис экендигин жазат.

Окуу – түндө алдындагы шам чырак,
Билим алсаң маңдай ачык жаркырап.
Окуу, билим көп нерсеге жеткирет.
Бул экөөнөн урмат-сыйды көп көрөт [1,52-б.].

Келечек муундарды окутуп тарбиялоону акындын доорунда да устаздар же бүгүнкүнүн мугалимдери ишке ашырган. Тиешелүү билимге ээ болгондон кийин идиректүү, жөндөмдүү балдарды хас хажиб аркылуу ордо кызматына алышкан. Тандалгандар билимин андан ары илимге арнап, мамлекеттин гүлдөп, өнүгүшү үчүн салым кошушкан.

Даңк, байлыкка жеткирет илим деген,
А билим байлык каткан казнага тең [1,-53-б.].
Билим болсо – жан кыйышпас дос саган,
Илим болсо – кесиптешиң, кошунан [1,-54-б.].
Ким жашынан көп окуп билим алат,
Бойго жетсе тилеги орундалат.
Окууда тырышчаактык берет жемиш,
Илим, билим - дөөлөткө кенен өрүш [1,-55-б.].

Жогорудагы саптардан улам илим адамдары ордоо атайын өз багыты боюнча илим кудугун казышкан. Алардын ойлоп тапкандары мамлекеттин келечеги үчүн кызмат кылган.

Адамзаттын жашоосу үчүн өмүр керек. Узак өмүр сүрүү үчүн адамдын ден соолугу чың болууга тийиш. Бул жашоодо оорубаган адам болбойт. Адамзаттын төрөлүүсүнө себепкер, арачы болгондор байыртан эле дарыгерлер, табыптар болушкан. Кайсы гана башкаруучу болбосун анын сарайында дарыгерлердин атайын мектеби иш алып барган. Алар ошол мамлекеттеги массалык оорулардын алдын алуу, пайда болгон кеселдердин дабаасын табуу үчүн аракет жасашкан. Падышанын атайын өздүк дарыгерлери болгон. Алар өкүмдарлардын тамагынын сапатынан, ден соолугунун абалына чейин жоопкер болушкан. Жусуп Баласагын мамлекеттеги элдердин турмуш-тиричилигинин жакшырышы үчүн, алардын ден-соолуктарынын чың болушуна мамлекет тарабынан камкордук көрүү керектигин айтат. Илим-билимдүү адамдардан кийинки орунга дарыгерлерди коюу менен адам оорукчан болсо, турмушта запкы жеп, көп кыйынчылыкка тушугаарын белгилейт. Чыныгы даарыгерди эл гана

эмес, эл башындагылар да татыктуу кадырлап-барктап, урматташы керек:

Таанып эл арасынан дарыгерди,
Айыктырат кеселден алар элди.
Сопсоо туруп кээде киши ооруп калат,
А дарыгер кеселге даба табат, – деп жазат

[1,326-6].

Орто Азияда Жусуп Баласагындын заманында да грек, рим, байыркы чыгыш медицинасынан дарыгерлер кабардар болушкан. Араб медицинасын кеңири пайдаланышкан. Салттуу медицина менен катар эле эмчилердин да орду чоң экендигин, Караханид доорундагы эмчилер учурдагы медицинанын адам психикасына байланышкан бөлүгүн дабалаарын акын төмөнкү ыр саптарында баяндайт.

Дагы бир эмчи жандар – сыйкыры бар,
Жел тийгенди тууралап эмдейт алар.
Булар менен ондогун мамилени,
Жин ооруга чакыргын келсе жөнү [1,326-6].

Бирок, акын төмөнкү эки сабындагы ырларында:

“Дарыгерлер эмчиге ишенишпейт,
Эмчилер дарыгерди киши дешпейт, – деп жазат

[1,326-6].

Мындан дарыгерлер менен эмчилердин ортосунда бүгүнкү күндөгү медициналык пикир келишпестиктер акындын доорунда да бар экендиги көрүнүп турат. Акын бул саптары менен өз заманында эле медицинанын тармактарга бөлүнгөндүгүн айгинелейт. Дарыгерлер адамдын органдары менен байланышкан ооруларды айыктырса, эмчилер психикага байланыштуу кеселдерди карашкан. Учурда да жин ооруларын дубасы күчтүү, касида окуучу молдолор айыктырып жаткан фактылар көп кездешет.

Бүгүнкү күндө түш жоруучулардын эмгеги, аракетин татыктуу бааланмак турсун көзгө урунбай келет. Даанышман акын алардын эмгегинин зор маанилүүлүгүн белгилейт. Анткени көргөн түшүң көп нерседен кабар берет. Түш көрбөгөн адам кемдекем болот. Эгер көргөн түшүң жакшы болсо, сүйүнөсүң, кубанасың, жолуң болот, а эгерде жаман түш көрсөң, “кудай” деп кембагалдарга дүнүйөңдөн бергиниң, алардын сага сообу тиер дейт:

Түш жоруучу жоруса жакшылыкка,
Жолуң болуп кубаныч келет сага.
Эгерде көргөн түшүң болсо жаман,
Ырымдап дүнүйө чач – сооп сагаң.
Жакшы болсо көргөн түш – чоң кубаныч,
Жаман болсо – кудай деп туруу карыз [1,327-6].

Бирок, түш жоруучуга көргөн түштү өтө так баяндап берүүнү эскертет.

Жусуп Баласагын “Жылдыз саноочу” деген кесип жөнүндө сөз кылат. “Жылдыз саноочу” учурдагы астролог кесиби. Жылдыз саноо өтө татаал, түйшүктүү жумуш экендигин акын баса белгилейт. Орто кылымда аалам менен байланышкан илимдер Чыгышта да, Батышта да дин менен тыгыз байланышта өнүккөн.

Орто кылымдагы мектептерде арифметика, геометрия, астрономия өндүү илимдер өтүлгөн. Арифметика календарларга көз салган диний кызматкерлерге жана соода жүргүзүшкөн көпөстөргө керек болучу. Геометриясыз соборлорду, сепилдерди, мунараларды, күмбөздөрдү курууга мүмкүн эмес эле. Астрономия – асман телолору жөнүндөгү илим болуп, жыл мезгилдерин билүүгө үйрөткөн, анткени мезгилди күн жана жылдыздар аркылуу аныкташкан. Мындан тышкары, астрономия, ошол кездеги ишенимдер боюнча адамдардын тагдыры асман телолорунун жайгашышына байланыштуу болот деп ойлошкон. Асман ааламдын так ортосунда кыймылсыз турган Жерди айланып жүргөн жылдыздары жана планеталары сан мыйзамына баш ийет дешкен [4,169-б.]. Бул кесиптин ээлери жөнүндө Жусуп Баласагын төмөнкүдөй маалымат берет.

Жыл, ай, күндүн эсебин алар билет,
Мындай эсеп эң зарыл, баалоо керек.
Алгебра жолдорун даана тапкын,
Евклиддин капкасын катуу каккын.
Билип ал азыр дагы, келечекте,
Багынган акыл-оюң бүт эсепке [1,328-б].

Жогорудагы саптардан улам акын байыркы грек окумуштуусу Евклиддин илимий эмгектери менен тааныш болгон. Андан башка да Батыш окумуштууларынын эмгектерин билген. Анткени Жусуп Баласагын Орто Азиянын Ренессанс доорунун өкүлү болуп, байыркы грек, рим, чыгыш илим-билимин мыкты өздөштүргөндүгү менен айырмаланган.

Ошондой эле, азыркы астрология, жылдыз төлгөчүлөр жөнүндө да акындын кеңири түшүнүгү болгон. Учурда көпчүлүк адамдар Жусуп Баласагын айткандай астрологдордун кеп-кеңеши менен иш алып барышат. Астрологиялык төлгөлөр тууралуу айтымдар популярдуу гезиттердин мыкты рубрикаларына айланган.

Түрдүү Айдын күндөрү – жакшы, жаман,
Жакшы күндү так билип башта анан [1,327-б].

Учул, көркөм сөздөрдүн ээси болгон акындар да чыгармада жогору бааланган. Алардын куйкум сөзүн китептин автору курч кылыч менен салыштырат.

Акындар бар кызматы алардын сөз,
Кишини мактайт, сөгөт тартынбайт эч.
Алардын миздүү кылыч, өткүр тили,
Жана да кылдан ичке акын жолу [1,328-б].
Алардын акыл-ою деңиз сымал,
Сөз бермети, гаухары өнүп чыгар [1,329-б].

Жалпыга Жусуп Баласагын мындай кеңешин берет:

Достошуп алар менен жакындагын,
Тилине илинбегин акындардын [1,326-б].

Кыргызда ырчы менен элчиге өлүм жок деген кеп калган. Жусуп бабабыздын заманында да комузда кол ойноктон төкмө ырчылар эл арасында чоң кадыр-баркка ээ болушкан. Акындар коомдогу терс көрүнүштөрдү элдин атынан бийликке жеткирүүчү көпүрөө милдетин аткарышкан. Акын элдин адамы болгон. Кыргыз эли атам замандан бери өнөр

баккан эл катары белгилүү. Эгер туура эмес иш кылсаң алар сенин өкүмдар экениңе карабай абийринди айрандай төгүп салаарын эскертет.

Эл ичинде урмат-сыйга татыктуу кесиптедин катарына кол өнөрчүлөр, уздар, усталар киришет. Алар өз кесибинин тармагына карап темирчилер, өтүкчүлөр, бычмачылар, боёкчулар, жебечилер, жаачылар ж.б. болуп бөлүнүшкөн. Ошондуктан, акын аларды да урматтап барктоо керектигин өкүмдарга эскертет.

Булар дагы керектүү жандар сага,
Өзүң үчүн аларды жакын кара.
Ааламда кооз буюм ушулардан,
Таң каларлык жасалга усталардан [1,333-б].

Акын жалпы кесип ээлери жөнүндө кабар берүү менен ордодо өкүмдарга кызмат кылган кызматкерлер жөнүндө да маалымат берет. Кайсы кесиптин ээси болгонуна карабастан, өз кесибинин мыктысы болсо, талапкердин көндөмүнө, шыгына карап кызмат берилген. Кызмат бул кесип эмес. Ал ээлеген даражасына, аткарган иш ордуна карап берилүүчү мансап. Ордодогу кызматтардын ийкемдүүсү жана жооптуусу Жусуп Баласагындын ою боюнча – хажибдик. Хажибдин эң маанилүү милдети падыша менен элдин ортосундагы өз ара мамилени жөнгө салуу. Хажиб башкаруучу менен башкарыла тургандардын ортосундагы байланыштырып турган негизги элемент [5,136-б.]. Бул бүгүнкү күндөгү президенттин аппарат жетекчиси кызматына жакын. Ордодогу хас хажибтиктен кийинки кызмат ээси–эшик агасы. Жусуп Баласагын эшик агасынын милдеттери жана ага тийиштүү сапаттар тууралуу көп маалымат берген. Эшик агасы ордодогу ички иштерди жөнгө салган. Ордо кызматкерлердин падышага кирүүсүнө шарт түзүү жана алардын социалдык проблемаларын чечүүгө көмөктөшкөн. Падышанын тамагын, жеп-ичкенин катуу көзөмөлдөгөн [5,143-б.]. Ордодо жан сакчы, куралчы, ашпозчу, идиш башчысы, саяпкер, тикмечи, төшөкчү, туучу, кушчу сыяктуу кызматтар болгон. Алар эшик агасынын кол астында болушкан. Эшик агасы аларды түздөн-түз көзөмөлдөгөн. Ордо кызматкерлери ар тараптан адеп-ахлактуу болууга тийиш болушкан. Ордодо иштөө үчүн ордодогу башка кызматкерлер менен жакшы мамиледе болуу керектигин акын аткаминерлерге эскертет. Ордодогу адамдар үч категорияга бөлүнүшкөн. Биринчиси сенден улуулар, алардын сөзүн угуу керек. Экинчиси досторуң же теңдештер, алар менен жакшы мамиледе бол. Болбосо сага душман болушат. Үчүнчүлөрү сенден кичүүлөр. Жашоонун ачуу-таттуусун алар менен өткөр. Аларга көзөмөлдү катуу кой. Сага таяныч боло тургандарды сыйла, колдо, деп Жусуп Баласагын ордо кызматкерине кеңешин берген [5,157-б.].

Ошентип, Жусуп Баласагындын чыгармасында чагылдырылган жалпы кесиптер менен катар ордо кызматкерлерин өз алдынча карасак болот. Өз доорунда олуялык даржага жеткен Жусуп Баласагын бүгүнкү күндөгү кесиптер жөнүндө аян берген. Коом өнүккөн сайын, анын андан ары өнүгүшү үчүн

зарыл кесиптер жарала берет. Бирок ал алгачкы кесиптер болгон дыйканчылык, мал чабачылык, соодагерчилик, кол өнөрчүлүктүн айлампасынан алыс чыгып кете албайт. Акын жашаган мезгилде Караканид мамлекетинде да жергиликтүү көчмөн уруулар отурукташкан маданиятка өтүшүп, калк мал чарбачылык, дыйканчылык, кол өнөрчүлүк, соода-сатык, багбанчылык, кен байлыктарды иштетүү менен алектенишкен. Бул кесип ээлери хандыктын социалдык-экономикалык абалынын жогорулашына салым кошушкан. Акын бул кесиптердин баарынын коомдогу орду жогору экендигин тастыктап кеткен. Ар бир адам коомдо өз ордун табуу үчүн кайсы бир кесиптин ээси болууга тийиш. Кесип ошол адамдын өмүр бою коштоп жүрчү иш орду, үй-бүлөсүн багуучу кенч. Туура эмес кесип тандоо, адамдын

коомдогу социалдык статусун аныктоодо көп кыйынчылыктарга тушуктурат.

Бүгүнкү күндө келечек муундарга туура кесиптик тарбия берүүдө, аларга кесипти туура тандоого багыттоодо Жусуп Баласагын бабабыздын көөнөрбөс мурасын дайыма пайдалануу жана аны даңктоо жалпы коомчулуктун милдети, деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Жусуп Баласагын Куттуу билим, Бишкек, 2015,- 502 б.
2. Эралиев С.Н. Алгачкы жамааттык коомдун тарыхы. Бишкек, 2014,-2016.
3. Бекембай Апыш Тарбия назарияты, Ош, 1996, -112 б.
4. Гуревич А.Я. Харитонович Д.Э. Орто кылымдардын тарыхы. Бишкек, 1996, -342 б.
5. Решат Генч, Карахандар мамлекетинин бийлик түзүлүшү. Бишкек, 2004, -238 б.

Рецензент: к.пед.н. Конурбаев Т.А.